

Josep Iglésies, una via singular de treball i estudi

Ignasi CUADROS i VILA
Antoni DURÀ i GUIMERÀ

Josep Iglésies està considerat un geògraf excursionista. El seu primer contacte amb la geografia li vingué de l'activitat duta a terme al Centre de lectura de Reus i al Centre Excursionista de Catalunya. Significativament, fou en aquest on va establir relació amb els possibilistes francesos a través sobretot de Pau Vila i de Miquel Santaló, entre d'altres geògrafs.

La seva obra ha estat fruit de la seva experiència com a excursionista i estudis autodidacte, seguidor dels corrents geogràfics de l'escola regionalista, i com a home compromès amb el seu país. La seva tasca cívica i cultural, impulsant tantes iniciatives i institucions, reflecteix aquest esperit, també latent en la seva producció científica: en els seus llibres tractà temes com el comarcalisme, la demografia, els estudis rurals, la història, la biografia i la narrativa, referits sempre a les terres catalanes.

La seva trajectòria es desenvolupà fora de la Universitat. Aquest fet, que en part va ser comú a unes generacions que buscaven un ambient favorable per al lliure desenvolupament de la geografia, en el cas d'Iglésies va donar pas a una gran activitat de recerca i de divulgació en entitats fora del món acadèmic oficial.

És necessari conèixer quines foren les circumstàncies que el conduïren en aquesta direcció, entre els diversos camins empresos pel conjunt de geògrafs de les generacions pròximes a la d'ell, si es vol comprendre millor la seva obra: una formació autodidacta, i la situació política i cultural de la postguerra a l'Estat espanyol, són els elements que expliquen en bona part la via singular empresa per Iglésies.

Iglésies i la institucionalització de la geografia abans de 1939

¿A què es va deure la gran influència de l'excursionisme en la geografia catalana? Cal dir que aquest moviment no només va ser-li el bressol, com ho fou també d'altres ciències, sinó que a la vegada hi va influir en diversos aspectes. Era notable la coincidència existent, per exemple, entre els mètodes de treball de camp emprats pel regionalisme francès i la pràctica d'excursions amb finalitat científica. Aquesta tasca de recerca, impulsada per la represa del sentiment nacional, s'havia de dirigir sobretot a l'interior del país per

tal d'aprofundir-ne el coneixement. És per això que l'interès per la disciplina arrelà sobretot en entitats d'aquesta mena, abans que en institucions de tipus econòmic o altres, com havia succeït en les principals escoles geogràfiques del món. Així, l'obra de les primeres generacions de geògrafs —Pau Vila, Joan Palau i Vera, Miquel Santaló, Josep Iglésies i tants altres— està marcada per l'empremta de l'excursionisme.

Al costat d'aquest moviment hi hagué un altre element conformador de la nova geografia: la innovació pedagògica. Aquest camp estigué fortament lligat amb l'evolució cap a una ciència basada en l'experimentació. La pedagogia activa fomentava el contacte i l'arrelament dels alumnes amb la realitat que els envolta, cosa que propiciava nombroses sortides de descoberta. Hi havia un fort esperit de compromís social en l'educació.

Iglésies recollí en la seva figura aquests dos impulsos. Havent-se introduït de jove en l'excursionisme, sentia també una gran vocació per la divulgació, esforç que ocupà bona part de la seva tasca, encara que això no es va traduir mai en l'ensenyament a les aules.

En els anys de la Mancomunitat, i encara durant la Dictadura de Primo de Rivera, els estudis geogràfics s'havien desenvolupat força, havent-se impartit diversos cursos divulgatius —que Iglésies seguia amb gran interès—, i mantenint-se un contacte amb institucions estrangeres. Un dels principals centres d'atenció era la qüestió comarcal, a la qual es dedicaren en aquest període nombrosos estudis, d'entre els quals destacà la monografia de Pau Vila sobre la Cerdanya, fet el 1926. Iglésies, per la seva banda, es convertí en un expert coneixedor de les comarques de migjorn de Catalunya i realitzà estudis sobre els seus límits i orígens: destaquen els seus treballs d'aquest període sobre el Camp de Tarragona i el Priorat, ambdós publicats el 1930¹.

Amb la instauració de la Generalitat republicana Josep Iglésies es trobava en una època de maduresa, i la seva experiència es pogué materialitzar en la participació, junt amb Pau Vila, en la Ponència per a l'estudi de la Divisió Territorial. També aleshores col·laborà en diverses actuacions destinades a institucionalitzar la geografia a casa nostra, participant el 1935 en la fundació de la Societat Catalana de Geografia, com a filial de l'Institut d'Estudis Catalans, gràcies a l'impuls d'Eduard Fontserè. L'any següent, com a una de les primeres accions de l'entitat, féu una visita amb Fontserè i Vila al ministre d'instrucció, el tarragoní Marcel·lí Domingo, per a proposar-li la creació d'uns estudis complets de geografia a la Universitat, projecte que no reeixí². El procés, malgrat tot, era prou esperançador per a aquesta disciplina.

Tot aquest període d'iniciatives, però, va estroncar-se el 1936 arran de la guerra civil. La sortida per Catalunya que es preparava aquell any amb membres de l'Institut de Geografia de la Universitat de París, presidit per De Martonne, es va haver de suspendre. Durant la guerra Iglésies mantingué una intensa activitat entre Reus i Barcelona, fins que el 1938 va ser cridat a files i anà al front. Acabat el conflicte es va decidir a instal·lar-se a la casa del passatge de Permanyer de Barcelona.

Amb l'ensulsiada de la postguerra, mentre Pau Vila i d'altres geògrafs s'exiliaren, Josep Iglésies iniciava un llarg període de reclouiment. Va treballar per ajudar a refer la cultura i la vida del país promovent activitats diverses, però quedà apartat del món acadèmic oficial, i anys després, quan els estudis de la geografia científica s'anaren obrint pas a la Universitat, ell ja no hi va accedir.

La formació de Josep Iglésies

Per arribar a entendre quina fou la relació amb la Universitat i amb la resta de geògrafs, prèviament cal fer un repàs a la seva formació. S'ha dit que Reus era una ciutat important a principis de segle, on es respirava el mateix esperit emprenedor que a Barcelona, gràcies a un intens comerç³. Hi havia també, una intensa vida associativa, dirigida pels sectors més inquiets per la represa cultural. També els centres educatius es veien implicats en aquest moviment. A l'Institut General i Tècnic de Reus, on Iglésies va cursar els estudis secundaris, alguns professors donaven a conèixer la història i els homes de Reus i el seu entorn, com va ser el cas del catedràtic Joaquim Batet. Però on el jove estudiant entrà de ple en l'associacionisme fou a través del Centre de Lectura de Reus, de la mà del seu pare, dins el qual centre l'excursionisme adquirí una forta empenta. Aquesta activitat representava molt bé l'esperit d'obertura de nous horitzons en el coneixement de Catalunya. Ell s'apassionà en l'impuls d'aquesta tasca, i ja no la va abandonar en cap moment de la seva vida.

En aquest inici de segle la geografia que s'ensenyava a la majoria d'escoles catalanes estava en general poc al dia i era poc rigorosa. Hi havia, però, un sector de mestres preocupats per la pedagogia activa, els quals s'identificaren amb els moderns corrents geogràfics, ja que valoraven les possibilitats formatives que proporcionava el treball de camp. D'altra banda, aquesta ciència estava poc representada a la Universitat, on a la Facultat de Filosofia i Lletres s'impartien algunes assignatures disperses i pobres de contingut. Alguns dels primers geògrafs més significatius, doncs, partiren de la seva tasca en l'ensenyament. Vila n'és l'exemple modèlic, bé que també s'hi poden comptar Palau i Vera, Santaló, etc.

Pel que fa a Iglésies, havia entrat en contacte amb la nova geografia primer a través de la seva activitat al Centre de Lectura. Més tard, l'any 1918 va anar a Barcelona per cursar estudis de dret, els quals no acabà fins anys més tard. Llavors, entre 1920 i 1923, va realitzar a la Universitat Nova cursos de direcció d'indústries tèxtils, per tal de fer-se càrrec de la fàbrica que la família tenia a la Riba. Allí conegué Maria Fontserè i Marroig, filla de l'eminent científic i excursionista Eduard Fontserè, i llavors estudiant de bibliotecària, amb la qual es casà el 1930. També a través d'aquest centre conegué Pau Vila, que era per aquells anys professor de l'Escola de Mestres de la Mancomunitat. Durant els anys 20 entrà en contacte amb el Centre Excursionista de Catalunya, al qual ja pertanyien Fontserè i Vila, i aviat col·laborà en la seva secció de geografia. Allí s'hi celebraren conferències i cursos: Raoul Blanchard, convidat per Vila, en va impartir un el 1922 sobre geografia de la muntanya, i el darrer en realitzava un altre el 1927 com a introducció a la geografia humana. Alhora, a través de les nombroses excursions que s'organitzaven, es completava la descoberta de tants aspectes del país. A través de l'excursionisme, Iglésies copsà la realitat comarcal i arribà a considerar el relleu com a element essencial per definir l'estructura de les comarques, per damunt de l'acció de l'home, bé que també valorava molt aquesta, gràcies al seu contacte directe amb els habitants de tants indrets que va visitar. Aquest coneixement aprofundit del país li féu veure l'afebliment de determinades zones rurals, que ja llavors davallaven paral·lelament a la creixença de les ciutats industrials, i que va marcar molt les seves idees.

Si bé en la seva etapa d'estudiant es va dedicar a preparar-se per tal de fer-se càrrec de la fàbrica familiar, i posteriorment es va llicenciar en dret, no foren aquests estudis els que el portaren cap a la investigació i la divulgació de la geografia. Tampoc no es dedicà directament a la docència acadèmica, encara que coneixia bé els corrents pedagò-

gics renovadors. Els seus coneixements els va transmetre a través dels centres d'estudi en els que participava, en l'abundant obra escrita que deixà, i en les contínues conferències i sortides, en les quals exercí d'orador i de guia en innumbrables ocasions.

La seva formació, doncs, era essencialment autodidacta i fruit de l'experiència adquirida fora del món acadèmic. La dedicació a l'excursionisme, el seguiment dels problemes del territori, els seus treballs a la Ponència per a l'estudi de la Divisió Territorial, l'interès per les idees i els nous estudis que anaven sorgint, i una gran vocació per divulgar tot allò que anava coneixent caracteritzaven la seva figura en arribar al seu període de maduresa en la dècada dels anys trenta.

Un esforç de continuïtat

La guerra i la dictadura van capgirar entre tantes coses el curs de la geografia catalana i la vida de Josep Iglésies. Ell assumí un paper de vetllador per la continuïtat de la disciplina. S'havia interromput un període de gran renovació científica, i una de les primeres feines dels qui restaren al país fou la de recuperar el nivell assolit, a la vegada que es mantenien amb dificultat les relacions amb l'exterior. En aquesta etapa d'aïllament forçat era difícil estar al corrent de les innovacions estrangeres, tot i que no hi va faltar el contacte amb els francesos, especialment.

Pel que fa al grup de geògrafs del país, la postguerra significà la seva separació en diversos camps de treball. Vila es veié obligat a exiliar-se a Colòmbia i després a Veneçuela, on ajudà a consolidar llurs escoles geogràfiques. Hagueren d'abandonar també Catalunya Santaló, Blasi, Gonçal de Reparazi i d'altres. L'esforç que s'havia realitzat en la Divisió de la Ponència per estructurar el territori nacional amb una voluntat política de donar-li un creixement equilibrat, quedà totalment desfet, i els homes que participaren en aquest projecte restaren compromesos davant el nou règim. Iglésies, doncs, es veia apartat per aquest fet de les institucions oficials, mentre les entitats en les que col·laborava quedaven abocades a la clandestinitat.

Alguns anys més tard, part d'aquests científics tingueren l'oportunitat d'iniciar poc a poc el retorn a la normalitat. Solé i Sabarís, gràcies a la seva anterior activitat docent i als seus coneixements de geologia, va introduir-se a la Universitat com a catedràtic de geografia física dins els estudis de geologia —primer va haver d'anar a Granada i temps després retornà a Barcelona—. Salvador Llobet també entrà a la Universitat de Barcelona el 1943-44 com a professor auxiliar de geografia, i a finals d'aquest curs pogué presentar la seva tesi doctoral sobre el Montseny⁴. Així, aquest i altres estudiosos maldaven per anar introduint l'esperit científic, en una etapa en què s'assentaven les bases de la institucionalització acadèmica.

Les possibilitats d'investigació i discussió dins la Universitat, però, en aquests anys marcats pel pèssim ensenyament oficial, eren molt minses. Calia cercar altres llocs de trobada. Des del 1940 s'organitzaren les reunions del Cercle de Geògrafs de l'Institut Francès, amb l'ajut del professor Pierre Deffontaines, en les quals era possible mantenir-se en contacte amb els mètodes i les novetats de l'escola francesa.

Set anys més tard van iniciar-se de nou les sessions de la Societat Catalana de Geografia a casa seva, amb l'empenta del Dr. Fontserè i d'ell mateix. Finalment, va ser decisiu l'impuls que va suposar la creació, l'any 1945, de la secció barcelonina de l'Institut Elcano, filial del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, des del que també es treballà per acostar la geografia científica a la Universitat.

L'Institut Francès i l'Institut Elcano es trobaven recolzats pels respectius governs i, per tant, disposaven dels recursos econòmics per promocionar becaris i activitats. La filial de l'Institut d'Estudis Catalans, sense aquest suport, podia sobretot funcionar com a centre de discussions i de divulgació, i es mantenia d'una manera vocacional. Josep Iglésies era probablement la persona més indicada per impulsar la Societat Catalana de Geografia, pel paper que havia tingut dins la institució des dels seus inicis junt a Fontserè i Vila, i també per la seva dedicació voluntària, ja que continuava ocupant-se de la fàbrica de la Riba. Amb fort sentit cívic, va mantenir dins l'entitat l'esperit d'una comunitat geogràfica amb personalitat pròpia, i des del 1947 posà a disposició la pròpia casa per celebrar-hi les reunions de la Societat, amb la voluntat d'aglutinar estudiosos, universitaris o no, preocupats per aquesta disciplina. Això durà fins que, el 1963, l'entitat pogué traslladar-se a la seu d'Òmnium Cultural. Allí continuà impulsant-la. Aplegava així, a més dels ciutadans geògrafs, d'altres universitaris com Vilà i Valentí, Oriol de Boldòs, etc; i gent del món excursionista i estudiosos, com Francesc Gurri, Salvador Vilaseca, Joan Mercader, Josep M. Puchades i molts altres. El treball que el col·lectiu de geògrafs d'aquest moment va realitzar entre tanta dificultat, culminava anys després amb la *Geografia de Catalunya* (1958-1974), dins la tradició regional, i amb la creació dels departaments de geografia a les universitats catalanes.

Retornant a aquells primers anys, claus per a comprendre les diverses trajectòries, quan va néixer la secció de l'Institut Elcano, s'hi trobaren sobretot Solé i Sabarís, Llobet, Llopis, i Vilà i Valentí. Tenien una formació universitària, o bé —en el cas de Llopis— uns bons coneixements de geologia. En canvi, Iglésies no s'hi incorporà. Ell no era universitari pel que fa a ciències afins a la geografia —la llicenciatura en dret quedava massa apartada—, i aquest fet va ser probablement decisiu en la seva posterior orientació. D'altra banda, els seus coneixements de geografia humana bé li haguessin permès d'exercir la docència en aquell període inicial: no s'han d'oblidar les seves monografies excursionistes, la col·laboració en el llibre *Elements de Geografia* d'E. Fontserè, la posterior tasca en la *Geografia de Catalunya* o els estudis sobre l'evolució de la població, per posar alguns exemples. Però als inicis dels anys 40 la seva obra geogràfica s'havia centrat sobretot en la qüestió comarcal, problema políticament proscriu en aquells moments. Certament, S. Llobet va aconseguir obrir el camí a la geografia humana amb les seves monografies sobre el Montseny i Andorra, gràcies a la seva col·laboració amb el CSIC. Iglésies, però, era una figura compromesa. Va ser, per tant, la seva formació extrauniversitària i marcada políticament la que li impedí de col·laborar directament en la instauració de la geografia en el món universitari.

La seva tasca, doncs, es va desenvolupar en les altres institucions ja conegudes, dedicant molts esforços a la divulgació. Una de les seves preocupacions fou la de promoure uns nuclis de cultura a totes les comarques, aplegant els estudiosos locals. Això havia d'actuar com a vitalitzador de l'interior del país, enfront del caòtic i que ell considerava desmesurat creixement urbà. Aquest projecte es va plasmar amb les Assemblees Intercomarcals d'Estudiosos, nascudes el 1950, i que donaren ocasió de crear centres comarcals, biblioteques, arxius, museus, fer cursos, etc. Al voltant d'aquestes Assemblees, Iglésies procurava reunir universitaris, professionals i estudiosos locals. Ell mateix presentava en la primera Assemblea, celebrada a Martorell, el seu *índex elemental de matèries i punts de vista geogràfics per facilitar l'estudi d'una localitat catalana*. Aquesta obra implantava un mètode de treball per als investigadors locals que tingué una gran acollida.

També continuà la divulgació a través de l'excursionisme. Va organitzar i donar ell mateix nombroses conferències, i amb obres biogràfiques o reculls com l'*Enciclopèdia*

de l'*Excursionisme* contribuí al prestigi d'aquesta activitat, destacant-ne el seu valor i les seves figures. És de remarcar alhora la labor realitzada com a membre de l'Acadèmia de Ciències i Arts, i el seu patronatge en diverses fundacions.

Cal concloure que la seva formació extraacadèmica i la situació política de la postguerra l'apartaren de la Universitat, malgrat que els seus coneixements el situessin com a un dels geògrafs destacats del país. Es va abocar a una tasca de suport i de promoció dels estudis geogràfics, amb l'afany de contribuir al redreçament cultural i procurant de vincular els professionals universitaris amb els estudiosos afeccionats d'arreu de Catalunya.

Amb l'entrada de nous corrents geogràfics en les dècades dels 60 i 70, especialment del món anglosaxó, deixà pas a les noves generacions de geògrafs. Quan va arribar la democràcia, Josep Iglésies ja era un home d'edat molt avançada, cosa que no afavoria la seva vinculació amb els departaments universitaris. Malgrat que en aquests ambients s'ha considerat sempre molt valuosa la seva aportació, i que en els últims anys de la seva vida li arribaren els reconeixements, cal encara complir aquest deure d'homenatge i de record amb l'obra de qui tant contribuí en la formació de la geografia a casa nostra.

Notes

¹ Veure *Delimitació del Camp de Tarragona. La font històrica en la demarcació de les comarques catalanes*. Reus, Llibreria Nacional i Estrangera, 1930, 116 pàgs. I també *El Priorat. L'extensió de la comarca natural*. Reus, Llibreria Nacional i Estrangera, 1930, 45 pàgs.

² SOLÉ i SABARIS, Lluís: «Sobre la naixença i el desenvolupament de la moderna geografia catalana». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 4, pàg. 17, 1986.

³ CASASSAS i SIMÓ, Lluís: «De la fesomia geogràfica de Josep Iglésies». *Revista Catalana de Geografia*, núm. 1, pàg. 15, 1978.

⁴ Tesi publicada anys després pel CSIC: LLOBET i REVERTER, Salvador: *El medio y la vida en el Montseny. Estudio geográfico*. Barcelona, CSIC, Instituto Elcano i Estación de Estudios Pirenaicos, 1947.